

تاریخچه پول و روند تکامل آن

چکیده

در جوامع اولیه انسان قادر نبود به تنهایی کلیه نیازهای خود را تأمین نماید و با توجه به احتیاجات انسانی داد و ستد کالا شکل گرفت و اولین پول یعنی پول کالایی به وجود آمد. به تدریج مشکلات پول کالایی موجب شد که انسان‌ها از کالاهایی برای این امر استفاده کنند که قابلیت‌های بهتری داشته و سپس از فلزاتی مانند مس، مفرغ، آهن، نیکل، برنج، ورشو، الماس، نقره و طلا استفاده کردند که به دلیل امتیازات نقره و طلا سایر فلزات از رده خارج شدند و سیستم پایه پولی دو فلزی به وجود آمد. سیستم دو فلزی نیز بعدها دچار اشکالاتی شد و کشورها به سمت پایه پولی تک‌فلزی طلا یا نقره روی آوردند. مشکلات این نوع پول نیز باعث شد که پول کاغذی (اسکناس) و پول اعتباری جایگزین پول فلزی شده و در حال حاضر نیز شاهد هستیم که پول الکترونیکی جای خود را در جامعه باز کرده و در آینده شاهد حذف اسکناس خواهیم بود. در این مقاله سعی شده است که این روند تکاملی مورد بررسی بیشتر قرار گیرد.

کلیدواژه‌ها: پول، سکه، سیستم پولی، اسکناس، مبادلات.

مقدمه

«در دنیای امروز پول معیار سنجش نیروهای اقتصادی و مالی است. به طوری که نمی‌توان امروزه فقط پول را نماینده میزان شمش و مسکوکات فلزی جامعه دانست و هر چند در کشورهای امروزی بیشتر پول با طلا مرتبط است، با این وصف چنان‌که در داد و ستدهای بین‌المللی ملاحظه می‌شود، ارتباط پول با طلا به هیچ وجه قدرت و اعتبار پول را مشخص

نمی‌سازد، بلکه قدرت و اعتبار اقتصاد جامعه است که به پول آن جامعه ارزش و اعتبار می‌بخشد.^۱

با توجه به اهمیت پول در جامعه انسانی اولین سؤالی که ممکن است به ذهن برسد، این است که پول چگونه به وجود آمد؟

«مسیر تکامل پول از زمان‌های دور تا به امروز چندان روشن نیست. آنچه را که از تکامل پول به‌عنوان ابزار مبادله، واحد شمارش و وسیله حفظ ارزش‌ها می‌گویند بیشتر نتیجه تخیل انسان است تا مطالعات عینی علمی. در واقع شواهدی در دست نیست که وقایع تاریخی را که به تکامل پول (از حالت ساده خود به حالت بسیار پیچیده امروز) آن‌جامیده است روشن نماید.»^۲

«انسان اولیه قادر نبود کلیه نیازهای خود را به تنهایی تأمین نماید.»^۳ «بنابراین هر فرد در تولید کالایی مهارت (تخصص) پیدا می‌کرد و آن کالا را با کیفیت بهتر و هزینه ارزانتر تولید می‌نمود و مازاد بر مصرف خود از آن کالا را با دیگران مبادله کرده و از این طریق نیازمندی‌های دیگر خود را تأمین می‌کرد.»^۴ به این ترتیب اولین پول یعنی پول کالایی به وجود آمد.

اقتصاد تهاتری (مبادله کالا به کالا)

معاملات و مبادلاتی که به صورت معاوضه صورت می‌گیرد یعنی هم‌زمان با فروش کالا، کالایی دیگری خریداری می‌شود معاملات پایاپای مستقیم (Direct Barter) یا تهاتری مستقیم یا پایاپای خالص نامیده می‌شود.^۵

۱- زندی حقیقی، منوچهر. ۱۳۴۶. پول و بانک. چاپ دوم. تهران: انتشارات آذر، ص ۱.

۲- توانائیان فرد، حسن. ۱۳۵۷. پول، نظریات پیشرفته. تهران: نشر مروارید، ص ۳۵.

۳- زمانی فراهانی، مجتبی. ۱۳۸۶. پول، ارز و بانکداری. ویرایش سوم. تهران: انتشارات ترمه، ص ۲۴.

۴- نظری، محسن. ۱۳۸۵. اقتصاد کلان. تهران: انتشارات نگاه دانش، ص ۱۵۵.

۵- زمانی فراهانی، مجتبی. همان، ص ۲۴.

«در تمدنهای بسیار قدیمی معاقدی وجود داشته است که در این معاقد گنجینه‌هایی نگهداری می‌شد که لزوماً تا ابد دست نخورده باقی نمی‌ماند. کاهنان، حسب نیاز افراد آن دوره، با قرض دادن اجناس موجود در خزانه، برای مدتی محدود، به دو شکل به وظیفه روحانی خویش عمل می‌کردند: از یک‌سو، سپاس افراد ذی‌نفع نصیب آن‌ها می‌شد و از سوی دیگر، به عظمت خدای خود کمک می‌کردند؛ زیرا افراد ذی‌نفع در مقابل خدمتی که به آن‌ها می‌شد می‌بایستی کمی بیشتر از میزان دریافتی بازپرداخت کنند؛ در صورتی که خزانه از اجناس فاسدشدنی تشکیل می‌شد، تنها راه حفظ این اجناس قرض دادن آن‌ها به مصرف‌کنندگانی بود که در دوره بعد به تولید مجدد آن مبادرت می‌کردند.

بدین ترتیب، برای عامه مردم فرصتی پیش می‌آمد تا اجناس خود را در محلی مطمئن به امانت بگذارند و معاقد نیز موفق می‌شدند وام‌های بیشتری اعطا کنند، در نتیجه بهره‌های قابل توجه دریافت دارند. در این زمینه، باستان‌شناسان قرن بیستم در خرابه‌های معبد اوروک (Ourouk) در بین‌النهرین موفق به کشف نشانه‌های شگفت‌انگیزی به شکل نشانه‌های محاسباتی شده‌اند که تاریخ آن‌ها به چهار هزار سال قبل از میلاد مسیح می‌رسد.^۱

معاقد اقتصاد تهاتری (مبادله کالا به کالا)

این نوع اقتصاد در آن‌جام مبادلات دارای برخی مشکلات خاص بود:

«۱. طرفین نیاز متقابل داشتند، یعنی آن‌که عرضه‌کننده یک کالا بایستی فردی را پیدا می‌نمود که کالای او را خریداری کند و کالای مورد نیاز او را نیز داشته باشد. مثلاً کسی که کفش تولید نموده و نیازمند اسب است بایستی فردی را می‌یافت که کفش او را خواهان بوده و همچنین دارای اسب جهت مبادله باشد. وجود این مشکل سرعت آن‌جام مبادلات را کاهش می‌داد و آن‌جام بسیاری از مبادلات در صورت تصادف و شانس آن‌جام می‌پذیرفت.

۱- ریووار، ژان. ۱۳۶۹. تاریخ بانک و بانکداری. ترجمه شیرین هشترودی. تهران: سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی، ص ۲-۱.

۲. معیار مناسبی جهت مقایسه کالاها با یکدیگر وجود نداشت و به دلیل نبودن این معیار امکان سنجش کالا نسبت به یکدیگر به سختی آن جام می‌پذیرفت.
۳. در این سیستم امکان پس‌انداز و حفظ ذخیره ارزش در آینده وجود نداشت.
۴. امکان مبادله کالا و خدمات به صورت نسبه وجود نداشت.
۵. اقتصاد تهاتری زمینه مشکلاتی همچون مبادلات غیرلازم، حمل و نقل کالاها، محدودیت تقسیم و تخصصی شدن کار و محدودیت واسطه‌گری در بازار و کاهش فعالیت‌های تجاری را به دنبال داشت.^۱
۶. اشکال کثرت قیمت: هر کالا بر حسب هریک از کالاهای دیگر قیمتی داشت.
۷. اشکال تقسیم‌ناپذیری: یکی دیگر از اشکالات و نقائص نظام تجاری پایاپای مستقیم یا خالص بخش‌پذیر نبون اکثر کالاها بود.^۲

نظام پول کالا

«با گسترده شدن دامنه تولید کالاها و تنوع خواسته‌های بشر امکان مبادله پایاپای کالاها محدودتر می‌شد، بنابراین در جهت تسریع در مبادله وجود پول ضرورت پیدا نکرد و بشر پول کالایی را به کار برد. یعنی آن‌که کالای خاصی را به عنوان پول برگزید، انتخاب کالای خاصی به عنوان پول به عوامل متعددی همچون فرهنگ، آداب و سنن، آب و هوا، شرایط اقلیمی بستگی دارد. برای مثال ساکنان نواحی سردسیر (آلاسکا) از پوست حیوانات، جوامع ساحل‌نشین از صدف، قلاب، ساکنان سرزمین‌های گرمسیر و آفریقایی از عاج فیل به عنوان پول استفاده می‌کردند.»^۳ به این کالای واسطه که عامه‌پذیر است پول کالا گفته می‌شود.^۴

۱- سرلک، احمد. ۱۳۸۱. پول، ارزش بانکداری. همدان: نور علم، ص ۲۰-۱۸.

۲- زمانی فراهانی، مجتبی. همان، ص ۲۶.

۳- سرلک، احمد. همان، ص ۱۷.

۴- زمانی فراهانی، مجتبی. همان، ص ۲۶.

«... در دوران هخامنشی وضع داد و ستد و پرداخت مواجب مزد کارگران و صنعتگران بیشتر جنسی است و گوسفند پایه و میزان پرداخت است. در الواح گلی تخت جمشید که به دست آمده، صورت مرتب و منظمی از پرداخت مزد کارگران و صنعتگران موجود است که کمک مؤثری برای روشن شدن امور مالی آن زمان می‌کند. گاهی برای کارگری مزد جنسی یعنی گوسفند یا شراب را معین نموده‌اند و یا مقداری از آن را به (شِکِل) و بقیه را به تناسب مزد گوسفند داده‌اند یا آن که فقط پول رایج هخامنشی یعنی (شِکِل) پرداخته‌اند.

انواع صدف‌ها در بعضی از ممالک خاور دور و آفریقا و قسمتی از آمریکا و حتی در بعضی از جزایر اقیانوس کبیر تا این اواخر به منظور مبادله و تجارت به کار می‌رفته است. سیاحان یا مبلغین مجبور بودند مقداری از مهره‌های صدف و یا زینت‌آلات معمولی با خود داشته باشند تا در مقابل با آذوقه و حشم و یا عاج و پوست حیوانات قیمتی مبادله کنند و گاهی با همان اشیاء مبتدل بی‌قیمت رؤسای قبایل و بزرگان و سران سپاهی را خرید و بدین وسیله یا منطقه‌ای را مستعمره خود کرده‌اند و یا اجازه تأسیس تجارتخانه یا تقاضای انحصار تجارت نموده‌اند»^۱

پول رایج خوب چند ویژگی را دارا است. از میان آن‌ها موارد زیر را می‌توان برشمرد. آن بایستی با واحدهای استاندارد پولی قابل بیان باشد تا این که همگی آن را به عنوان یک واحد پولی بپذیرند. قابل تقسیم به واحدهای کوچک پولی باشد تا این که بتوان چیزهای کوچک را نیز خریداری کرد، بایستی به آسانی قابل حمل و نقل باشد تا این که مسافری بتواند آن را با خود حمل کند، باید دارای اعتبار زمانی باشد و ماندگاری لازم جهت استفاده را داشته باشد تا این که مسافری به هر جا که برسند از آن استفاده ببرند.^۲

«به‌طور کلی در جوامع مختلف و در زمان‌های مختلف کالاهای بسیاری نقش پول کالا را ایفاء نموده‌اند. مانند: چهارپایان، غلات، روغن زیتون، شراب، کنیز، برده، خرمهره، نمک، دندان نهنگ، تنباکو، چرم، سیگار، مس، مفرغ، آهن، نیکل، برنج، ورشو، الماس، نقره و طلا.

۱- ملکزاده بیانی. ۱۳۷۰. تاریخ سکه. تهران: انتشارات دانشگاه تهران. چاپ چهارم، ص ۸.

۲- سرلک، احمد. همان، صص ۲۸-۲۷.

کالا‌های مذکور در نقش پول کالا در مقایسه با یکدیگر مزایا و معایبی دارند. چهارپایان، کنیز، غلام یا الماس را نمی‌توان خرد کرد اما روغن زیتون و شراب این عیب را ندارند و در عوض چهارپایان با زاد و ولد به ثروت پول‌داران می‌افزودند و در میان فلزات طلا و نقره و به‌ویژه طلا به واسطه دارا بودن ویژگی‌های اقتصادی برای مدت طولانی توانسته نقش پول کالا را به خوبی ایفا نمایند. در این خصوص ویژگی‌های طلا از لحاظ فیزیکی و شیمیایی مزید بر علت گردید و موجب تقویت نقش پول کالایی طلا شد. طلا و نقره مدت طولانی به طور مستقیم نقش پول کالا را ایفاء نمودند و با معرفی اسکناس دارای پشتوانه فلزی طلا و نقره قابل تبدیل به طور غیر مستقیم ایفاء نقش نمودند.^۱

سیستم‌های پول فلزی

روشن است که تا زمان‌های اخیر فلزات به عنوان رایج‌ترین وسیله به عنوان پول مورد استفاده بوده است. دلیل آن دارا بودن بیشترین ویژگی‌های مطلوب پول است. ایام قدیم آهن و مس به کار برده می‌شدند ولی با پیشرفت امور مربوط به معدن‌داری و ذوب فلزات و همچنین کشف طلا و نقره این فلزات ارزش خود را تا حد زیادی از دست دادند و طلا و نقره نسبت به فلزات قبلی برتر شمرده شدند و به عنوان پول مورد استفاده قرار گرفتند. است.^۲ «این دو فلز علاوه بر خاصیت کمیابی دارای خواصی است که به هیچ وجه نمی‌توان در سایر فلزات یافت. طلا و نقره در مقابل هوا زنگ نمی‌زند و در شیمی چنان‌که بررسی شده است غیر قابل تجزیه بود و اکسیده نمی‌شود. از این نظر می‌توان طلا و نقره را در طول ایام و زمان‌های متمادی بکار برد، بدون این‌که از ارزش فلزی آن‌ها کاسته شود. به‌علاوه طلا و نقره به آسانی قابل تقسیم است و در تقسیم به قطعات کوچکتر به هیچ وجه ارزش خود را از دست نمی‌دهد. ملاحظه می‌شود که بر اساس این امتیازات بوده است که بشر در مبادلات

۱- زمانی فراهانی، مجتبی. همان، صص ۲۹-۳۰.

۲- سرلک، احمد. همان، ص ۲۸.

تاریخچه پول و روند تکامل آن / تاریخچه پژوهشی ۱۲۱

در درجه اول طلا و سپس نقره را به عنوان پول اصلی و حقیقی پایه و معیار سایر اقسام پول به کار برده است.^۱

در مورد این که از چه تاریخی نقش پول کالایی به طلا و نقره محول شده است باید به مآخذ معتبر تاریخی استناد نمود. «در قرن ششم قبل از میلاد مسیح در مراکز بازرگانی و معابد یونانیان ضرب سکه آغاز شد، که این امر مستلزم حضور تعداد زیادی صراف بود. این صرافها طبیعتاً شروع به اعطای وام کردند و بسیاری از آنها شهر آتن را مقرر خود قرار دادند، زیرا در این شهر اساساً شهری بازرگانی بود که در آنجا «قوانین سولون^۲» حکمفرما بود. آزادی نرخ بهره برای اولین بار در این قوانین به رسمیت شناخته شد. در ابتدا، صرافها به دایر کردن میزی به نام تراپزا (Trapeza) در آگورا^۳ و در بازارها قنات کردند؛ بدین سبب به آنها تراپزیت گفته شد. سپس برخی از آنها در دکانهایی مستقر شدند و چند تن از میان این گروه به نفوذ و ثروت فراوان دست یافتند.»^۴

«تاریخ نویسان شهیر یونان باستان، گزنفون و هرودوت می نویسند: لیدیها اولین ملتی بودند که در قرن هفتم قبل از میلاد سکه زدند و از مسکوک طلا و نقره برای مبادلات استفاده کردند. کورش، لیدی را مسخر و پایتخت آن (سارد) را به آتش کشید و بالطبع به نظام پول پایه طلای لیدی پایان داد. اما طلا دیگر به عنوان وسیله مبادله در خاورمیانه پذیرفته شده بود. کورش از تجربه لیدی برای ضرب سکه استفاده نکرد اما داریوش برای اولین بار در ایران باستان اقدام به ضرب سکههای طلا و نقره نمود سکه طلای «دری» و سکه نقره «شکل» نامیده می شد. رابطه بین دری و شکل یک به ۱۳/۵ بود. طلا و نقره نقش پولی خود را در اقتصاد داخلی و اقتصاد بین المللی توأمان ایفا می نمودند. به اختصار نقش پول داخلی

۱- زندی حقیقی، منوچهر. ۱۳۴۶. پول و بانک. چاپ دوم. تهران: انتشارات آذر، ص ۱۷.

۲- solon، از قانونگذاران آتن میان سالهای ۵۸۸ تا ۶۰۰ قبل از میلاد مسیح، او اهالی آتن را به نسبت ثروت آنها تقسیم و به هر یک سهمی در حکومت شهر اعطا کرد.

۳- Agora، مرکز اصلی و عمومی شهر آتن.

۴- ریووار، ژان. همان، صص ۲- ۱.

این دو فلز تا سال ۱۹۳۳ تداوم یافت و به نقش پول بین‌المللی طلا رسماً در سال ۱۹۷۱ میلادی خاتمه داده شد.

به طور کلی کشورها را از نظر نظام پولی فلزی طلا و نقره می‌توان به صورت زیر تقسیم کرد:

الف- کشورهای دارای سیستم پولی دو فلزی طلا و نقره

ب- کشورهای دارای سیستم پولی تک‌فلزی پایه طلا

ج- کشورهای دارای سیستم پولی تک‌فلزی پایه نقره^۱

«پیدایش پول فلزی تغییرات فراوانی پدید آورد. با تنوع سکه‌های در جریان، متخصصان که عبارت از زرگرها و صراف‌ها و تحصیلداران مالیات بودند نقش عمده‌ای پیدا کردند. این اشخاص به تدریج به صورت حرفه‌ای‌های واقعی پول درآمدند. افراد به دلایل گوناگون قسمتی از ثروت خود را نزد آن‌ها به امانت می‌گذارند و این متخصصان طبیعتاً، با توزیع وام‌های کمابیش طولانی، مایل بودند که منفعتی عایدشان بشود. تجارت پول بتدریج به کاری حرفه‌ای مبدل شد و شخصیت جدیدی به نام بانکدار در جامعه پدیدار گشت.»^۲

سیستم پولی دو فلزی طلا و نقره

«این سیستم پولی به دو صورت وجود داشته است. در یک شکل سکه‌های طلا و نقره بدون این‌که رابطه قانونی بین آن‌ها موجود باشد به عنوان پول اصلی در جریان بوده‌اند. در شکل دوم بین سکه‌های طلا و نقره یک رابطه تبدیل قانونی (Bimetalism) حاکم بوده است. در شکل نخست ضرابخانه‌ها با دریافت شمش طلا و نقره نسبت به ضرب سکه طبق نظر سفارش‌دهنده اقدام می‌نمودند. اما به واسطه تقلبات و مشکلات تبدیل، دولت‌ها در امر ضرب سکه دخالت و نسبت به استاندارد کردن مسکوک اقدام کردند تا امر تجارت و معاملات با سهولت بیشتری انجام پذیرد.»^۳ «بنابراین ارزش سکه به مقدار طلا و نقره آن

۱- زمانی فراهانی، مجتبی. همان، صص ۳۰-۳۱.

۲- ریووار، ژان. همان، صص ۲-۳.

۳- زمانی فراهانی، مجتبی. همان، ص ۳۱.

تاریخچه پول و روند تکامل آن / تاریخ پژوهی ۱۲۳

بستگی داشت و کشورهای که این استاندارد را داشتند غالباً در تنظیم ارزش تبدیل طلا و نقره دچار اشکال می‌شدند. حل مشکل کاربرد دو فلز به عنوان پشتوانه پول نخستین بار در سال ۱۵۵۸ مورد توجه و تجزیه و تحلیل دانشمندی به نام «سرتوماس گرشام» قرار گرفت. عبارت سنتی قانون گرشام به این معنی است که: «پول بد، پول خوب را از اعتبار می‌اندازد». اهمیت تاریخی قانون گرشام در این است که این قانون بیان می‌کند که چرا به کار بردن یک استاندارد دو فلزی برای دولت‌ها این قدر سخت است. سیاست و سیاستمداران همان هستند که هستند. نرخ رسمی تعویض طلا و نقره خیلی کمتر از نرخ بازاری معمول تغییر کرده است. کشورهای که از لحاظ رسمی دوفلزی هستند غالباً در عمل یک فلزی (طلا یا نقره) می‌شوند و یکی از آن دو فلز در برهه‌ای از زمان از دور داد و ستد خارج می‌شوند. از اواخر قرن نوزدهم بسیاری از کشورها به سیستم یک‌فلزی گرایش پیدا کردند.^۱

«از قرن شانزدهم میلادی که ایران صفوی دوباره به صورت یک قدرت سیاسی درآمد نظام پولی ایران را مجموعه‌ای از مسکوک طلا، نقره، مس و ورشو تشکیل می‌داد که رواج محلی یا منطقه‌ای یا سرتاسری داشتند اما به نظر دکتر سیبلا شوستر والسر در دوره صفوی مانند ساسانیان پشتوانه نقره مرسوم بوده و تنها نقره وسیله پرداخت بوده است. مسکوک طلا نیز از جانب هر شاهی ضرب می‌شد، اما به صورت هدیه برای فرستادگان خارجی و یا به عنوان سکه‌های نمایشی به کار می‌رفتند.»^۲

«در زمان شاه اسماعیل اول صفوی قطعه صد دیناری نقره به وزن ۱۸/۶ گرم به نام تنگا^۳ که از زمان تیموریان باقی مانده بود، به کار می‌رفت. در زمان شاه طهماسب اول سکه پنجاه دیناری نقره، شاهی نامیده می‌شد. در عهد سلطان خدابنده قطعه صد دیناری «خدابنده» نامیده می‌شد. در زمان شاه صفی اول محمودی متداول گردید. در سال ۱۵۸۷ میلادی در زمان شاه

۱- سرلک، احمد. همان، صص ۲۹-۳۰.

۲- زمانی فراهانی، مجتبی. همان، ص ۳۶.

۳- نام واحد پول کشور قزاقستان تنگا است که احتمالاً از سلسله تیموریان عاریت گرفته‌اند.

عباس اول سکه نقره دویست دیناری به نام عباسی و به وزن ۹/۳ گرم رواج داشت. در زمان سقوط صفویان یعنی سال ۱۷۲۲ میلادی یک عباسی ۴/۶ گرم وزن داشت.

سکه‌های مسی، غاز یا غازیکی نامیده می‌شد که تنها در محدوده محل ضرب سکه رایج بودند. سکه‌ای که دارای شکل ویژه بود، در شهر لار ضرب زده می‌شد و در تمام حوزه خلیج فارس به نام لاری رواج داشت. لاری از یک مفتول نقره به هم پیچیده شده نقره‌ای به ضرب مهر تشکیل شده بود و در سال ۱۶۴۰ میلادی ارزشی برابر ۱۲۵۰ دینار داشت. لاری پول حاکم مستقل لار بود و همین که شاه عباس اول لار را به تصرف درآورد نام خود را بر سکه‌های لار ضرب زد. بعدها تا قرن هیجدهم میلادی این سکه وسیله پرداختی معتبر در جنوب ایران بود^۱

«تومان واژه‌ای است که در قرن سیزدهم میلادی توسط مغولان در زمان چنگیزخان در ایران رواج پیدا کرد و برابر با ده هزار دینار بود. دینار یک سکه طلا معادل با نیم سکه شاهی بود. در زمان صفویان تومان دیگر معادل با ده هزار دینار طلا نبود و در زمان شاه عباس اول برابر شد با ۵۰ عباسی. در ضمن دینار صرفاً به صورت پول حساب درآمده بود و سکه‌ای به نام دینار ضرب نمی‌شد.

قران برای اولین بار در اوایل قرن نوزدهم میلادی در زمان سلطنت فتحعلی‌شاه قاجار با عیار ۹۰۰ در هزار و به وزن ۶/۹ گرم نقره ضرب شد که برابر بود با یک هزار دینار. یک قران نقره معادل با پنج عباسی یا ۲۰ شاهی و یک دهم یک تومان محسوب می‌شد. در این زمان شاهی به صورت سکه مسی درآمده بود. بنابراین ایران سه شکل سکه داشت. سکه‌های تومان طلایی و اجزای آن، سکه‌های قران نقره‌ای و اجزای آن و بالاخره سکه‌های شاهی مسی و اجزای آن. ولی عملاً حجم اصلی پول رایج از سکه‌های نقره تشکیل شده بود.»^۲

۱- شوستر والسر، سیبلا. ۱۳۶۴. *ایران صفوی از دیدگاه سفرنامه‌های اروپائیان*. ترجمه دکتر غلامرضا ورهرام.

چاپ اول. تهران: انتشارات امیرکبیر، صص ۵۱-۴۷.

۲- زمانی فراهانی، همان، ص ۳۷.

تاریخچه پول و روند تکامل آن / تاریخ پژوهی ۱۲۵

همچنین سکه‌های دیگری در ایران رواج داشته است که به توضیح مختصری درباره آنها می‌پردازیم:

« **اشرفی**: غالباً به سکه‌های زرین، اشرفی می‌گفتند و از آن‌جا که در دوران قاجاریه سکه‌های دو تومانی، یک تومانی، نیم‌تومانی یا پنج هزاری زرد، ربع تومانی یا دو هزاری زرد و ... همه از زر ضرب می‌شد، بدان‌ها دو اشرفی، یک اشرفی و ... گفته می‌شد.

باجاقلی: قسمی مسکوک زرین ترکان عثمانی است. هل. رایینو در کتاب خود می‌نویسد که در اوایل قرن نوزدهم میلادی این سکه در ایران فراوان بوده و می‌افزاید در اوایل قرن بیستم اشرفی فتحعلیشاه و محمدشاه را به طور غلط باجاقلی خوانده‌اند. در دوران محمد شاه باجاقلی نه صاحبقرانی می‌ارزید و این زمانی بود که تومان جدید محمدشاه ده صاحبقرانی و تومان قدیمی (فتحعلیشاه) یازده صاحبقرانی ارزش داشت.

باش آچیق: نام پول سیاهی (سکه مسی) بوده است که آچیق پادشاه باش آچیق آنرا ضرب کرده است.

بیستی: سکه‌ای بوده است سیمین و چنان‌که از نامش پیداست، برابر با بیست دینار بوده است.

پاپاسی: خردترین و کم‌ارزش‌ترین سکه مسی را پاپاسی گویند و در پارسی از آن با نامهای: پول کوچک، پول سیاه، پیشیز، پشی، فلس و فلوس نیز یاد شده است.

پاپتی: در حقیقت سکه‌ای به این نام وجود نداشته است بلکه در دوران ناصرالدین شاه فقط مردم اطراف تهران به سکه مسی نیم شاهی، پاپتی می‌گفتند.

پشیز: به معنی پول خرد و ریز و کم بها به جای فلس یا ا بلس می‌باشد.

پناه آبادی: از سکه‌های زندیه و قاجاریه است. در کتاب «سکه‌های ضربی، چکشی ایران» یک سکه پناه آبادی معرفی شده است. این سکه ده شاهی سیمین که در فاصله سال‌های ۱۲۱۲ تا ۱۲۱۸ ضرب شده و بر آن نوشته «السلطان فتحعلی شاه قاجار» دیده می‌شود. و در کتاب «سکه‌های شاهان اسلامی ایران» هم یک سکه پناه‌آبادی معرفی شده است.

پول: در گذشته «پول» را از مس ضرب می‌کردند و از آن‌جا که پولهای مسی با گذشت زمان سیاه می‌شدند به آن‌ها «پول سیاه» نیز می‌گفتند. بعدها این واژه به کلیه سکه‌های مسی اطلاق گردید. به طوری که «پول» یا «پول سیاه» نماینده کم‌بهاترین و کم ارزش‌ترین سکه‌ها شد و ضرب‌المثل «یک پول جگرک سفره قلمکار نمی‌خواهد» که در افواه مصطلح است حکایت از همین مدعاست. هل. رابینو (Rabino) می‌گوید که «پول» تا سال ۱۹۰۱ میلادی در ایران جریان داشت. جالب توجه است که سکه «پول» هم‌اکنون در افغانستان رایج است.

تنبل: اساساً سکه‌ای بدین نام وجود نداشته است. بلکه در سال ۱۲۸۷ قمری (۱۸۷۰ میلادی) هنگامی که ارزش تمامی سکه‌ها ترقی کرد و بهای آن‌ها افزون گشت، ارزش سکه شاهی مسی ثابت ماند و تغییری نکرد به همین لحاظ در تبریز به سکه شاهی مسی که در صعود ارزش سکه‌ها حرکتی نداشت تنبل گفتند.

تنگه: مقداری از زر و پول به اصطلاح هر جایی - نوعی از نقدینه رایج هندوستان و آن دو فلوس باشد.

تومان: یک واژه ترکی (ازبکی) و از ره‌آوردهای چنگیزی است. (۶۱۶ قمری چنگیز به ایران حمله کرد) و دارای معانی مختلفی است. تومان به عنوان واحد پول تا زمان ناصرالدین شاه سکه‌ای بوده است زرین و برابر با ده هزار دینار که در عهد قاجار اجزاء متعددی از آن ضرب می‌شده، نظیر ربع تومانی، نیم تومانی، یک تومانی، دو تومانی، و .. پنجاه تومانی. اما در این زمان به فرمان ناصرالدین شاه توسط بانک شاهی برای اولین بار اسکناس دو تومانی و بعد یک تومانی چاپ و در میان مردم منتشر گردید. در آن دوران تومان دارای ارزش زیاد بود به خصوص پیش از قاجاریه، این واحد فقط برای مبالغ هنگفت به کار می‌رفت. مانند تعیین مالیات یک ایالت و غیره. مثلاً در گذشته مالیات ایالت گیلان، دو تومان بوده است.

جندک: مردم ناحیه خراسان در عهد قجر به سکه مسین نیم پولی «جندک» می‌گفتند.

دانک: در نوشته‌های پهلوی دانک به معانی مختلف، اندزه و پول به کار رفته است و بسا به جای آن لغت آرامی «هزوارش» مد (mad) را به کار برده‌اند.

تاریخچه پول و روند تکامل آن / تاریخچه پهلوی ۱۲۷

درهم: سکه‌ای سیمین بوده و در دوره هخامنشی ارزشی برابر ۹۳ سانتیم زر و زمان ساسانیان میان ۳/۶ و ۳/۹۴ گرم وزن داشته است. در دوران اسلامی درهم به شکل دانه خرما بوده که در زمان خلیفه دوم تدویر آن متداول می‌گردد.

دینار: آشنایی ایرانیان با دینار به قرن‌های پیش از اسلام برمی‌گردد و کاربرد این واژه، در زبان پارسی بسیار متفاوت و فراوان است. اما دینار را بیشتر به نام پول یعنی همان «سکه دینار» می‌شناسند.

ریال: واژه «ریال» مأخوذ از کلمه اسپانیایی رئال (réal) می‌باشد (سکه رئال نخستین بار در سال ۱۴۹۷ میلادی در اسپانیا ضرب شد) «ریال» سکه‌ای سیمین بوده است و در دوران آقا محمدخان و فتحعلیشاه واحد پول ایران و برابر با ۱۲۵۰ دینار و یک هشتم تومان بود و رویه نیز خوانده می‌شد.

شاهی: مسکوک ایران و آن پنجاه دینار است. واحد پول که در عهد قاجاریه و اوایل پهلوی معادل دو پول یا ۵۰ دینار بود.

صنّار: مخفف «صد دینار» است و آن سکه یکصد دیناری است که برابر با دو شاهی یا یکدهم قران بوده است.

عباسی: هل. رابینو می‌گوید که در دوران شاه عباس سکه عباسی را از زر می‌ساختند و نیز می‌افزاید وزن آن یکصد و بیست حبه بوده است که به تدریج از وزن آن کاسته شد و با انقراض سلسله صفوی سکه عباسی زرین نیز از میان می‌رود.

غازی بیکی: این سکه در دوران صفوی از مس ضرب می‌شد و در عهد قجر نیز از انواع سکه‌های مسی بوده است. در دوره فتحعلیشاه «غاز» واحد سکه‌های مسی و برابر با یکدهم شاهی یا پنج دینار بود.

فلوس: نام سکه مسین بوده که تا پیش از قاجاریان هر دو کلمه فلس و فلوس را بر سکه‌های مسی ضرب می‌کرده‌اند. اما در عهد قجر فقط کلمه فلوس بر سکه‌های مسین دیده

می‌شود که این نوع سکه‌ها بیشتر دارای نقش شیر و خورشید بوده و از دیگر سکه‌ها نیز بزرگتر می‌باشد.

قران: قران مأخوذ است از واژه «صاحبقرانی» و آن از مصراع «سکه فتحعلیشه خسرو صاحبقران» گرفته شده که برای اولین بار در سال ۱۲۴۱ قمری بر سکه‌های هزار دیناری سیمین فتحعلیشاه ضرب گردید و بعدها این کلمه به اختصار به «قرانی» و سرآن جام به «قران» تبدیل یافته است.

قمری: در عصر ناصری فقط در خوزستان مردم آن سامان به سکه یک عباسی مسی «قمری» می‌گفتند.

کشورستانی: نمونه‌ای از سکه «کشورستانی» که همان اشرفی یا یک تومانی است، در کتاب «سکه‌های ضربی، چکشی ایران» یاد شده است. این سکه به وزن ۱۸ نخود برابر با ۳/۴۵ گرم از زر می‌باشد.

کلوار: مردم بروجرد و اطراف آن در دوران ناصرالدین شاه به سکه «پول» یا «نیم‌شاهی» مسی، «کلوار» می‌گفتند.

کیسه: یکی از واحدهای پول بوده که گویا پیش از قاجاریان متروک شده است.

لاری: این سکه استثنایی بر خلاف دیگر سکه‌ها از لحاظ ظاهر، دایره‌ای شکل نبوده بلکه به صورت مفتول دولا شده بوده است که بر دو سر آن نوشته سکه ضرب می‌گردیده است.

محمدی: در دوران سلطان محمد خدابنده ۹۹۶-۹۸۵ قمری) سکه‌های یکصد دیناری (صناری) سیمین منسوب به وی «محمدی» یا «خدابنده» خوانده می‌شد.

محمودی: سکه‌ای سیمین به ارزش یکصد دینار برابر با دو شاهی که اولین بار به فرمان سلطان محمود غازانخان ایلخان ایران ضرب گردید و به همین لحاظ «محمودی» خوانده شد.

نادری: سکه‌های سیمین پانصد دیناری را که برابر با ده شاهی بود، در دوران نادرشاه افشار «روپیه نادری» می‌گفتند.^۱

۱- فراهانی، داریوش. ۱۳۸۰. تاریخ سکه در دوران قاجاریه. تهران: انتشارات بورک‌ی، صص ۷۴-۱۰۸.

سیستم پولی تک‌فلزی پایه طلا یا نقره

«سیستم تک‌فلزی عبارت است از سیستمی که در آن فقط سکه طلا یا نقره رایج بود و ارزش قانونی داشت و پول اصلی و پایه محسوب می‌گردید. بدیهی است برای مبادلات جزئی از مسکوک: مس، نیکل یا سایر آلیاژها استفاده می‌شد. کشورهای ایران، چین و هندوستان دارای سیستم پولی یک فلزی نقره و انگلستان دارای سیستم یک فلزی طلا بود. در قرن نوزدهم میلادی به‌ویژه نیمه دوم آن مرتباً ارزش واحد پول ایران، قران نقره به صورت غیر رسمی کاهش می‌یافت که با سقوط قیمت نقره در بازار جهانی همراه گردید و همین امر موجب بی‌اعتمادی و نارضایتی تجار را فراهم آورد.»^۱

پول غیر قابل تبدیل

«در طول قرن نوزدهم کلیه کشورها، تحت نفوذ انگلستان، کشورهای متحده آمریکا و فرانسه ارزش پول‌های خود را نسبت به فلزات قیمتی تعیین و تثبیت کردند یا وزن عیار و ارزش رسمی مسکوکات فلزی را ثابت نگاه داشتند که تفاوتی با مورد اول نداشت. بدین جهت تمایز سنتی میان پول حساب و «پول پرداخت» دیگر موردی نداشت. تحوّل اخیر موجب شد که کشورها به نحو بسیار گسترده‌ای به پول بانک متوسل شوند، به طوری که از آن پس همگان به تفکیک جدیدی بر حسب شکل پول خو گرفتند: پول فلزی (سکه‌های طلا و نقره)، پول امانتی و اعتباری (اسکناس) و پول تحریری یا دفتری (حسابهای دیداری).»^۲

«دولت ایالات متحده یک سری حواله طلا چاپ کرد و این برگه‌ها دارای ارزش طلا بود و هرگاه که شخص اراده می‌کرد، می‌توانست آن برگه‌های حواله را با مقدار طلایی که در متن حواله نوشته شده بود معاوضه نماید و ارزش طلا را داشت و بسیار هم مورد علاقه و اقبال مردم قرار داشت و این حواله را پول غیر قابل تبدیل می‌گفتند.»^۳

۱- زمانی فراهانی، مجتبی. همان، صص ۳۷-۳۸.

۲- ریووار، ژان. همان، ص ۵۷.

۳- سرلک، احمد. همان، ص ۳۲.

«نظام مبادلات به تدریج متحول شد و استفاده از پول کاغذی از اواسط قرن هفدهم میلادی در اروپا متداول شد.»^۱

«در طول قرن‌های هفدهم و هجدهم در اروپا و آمریکای شمالی شاهد پیدایش پدیده پراهمیت پول کاغذی هستیم، امری که در بانک‌های ونیز، آمستردام و استکهلم آغاز شد، و در بانک انگلستان در لندن و بانک کشورهای متحد آمریکا در فیلادلفیا به صورت عینی درآمد. بانک پالمستروخ (Palmstruch) - به زبان آن دوره - اولین بانک ناشر اسکناس در جهان بود، یعنی اولین مؤسسه‌ای که قادر بود بدون الزام اولیه به جمع‌آوری سپرده و توزیع نقود پردازد.»^۲

«اسکناس از واژه Assignat گرفته شده است. این واژه در زمان انقلاب کبیر فرانسه در سالها ۱۷۹۸ و ۱۷۹۹ به اوراقی گفته می‌شد که از طرف دولت انقلابی منتشر شده بود. قبل از این تاریخ به پول کاغذی ماندا (Mandat) یعنی سند پرداخت گفته می‌شد. ولی امروزه واژه متداول در فرانسه Billet de Banque است که می‌توان آنرا به بلیط بانک که در واقع همان اسکناس است معنی کرد.»^۳

«برای تسهیل امر تجارت به تدریج در کنار اسکناس چک متداول گردید و در کشورهای پیشرفته خانوارها از انواع کارت‌های پلاستیکی اعتباری استفاده می‌کردند. در ایران بانک شاهنشاهی در اواخر سال ۱۸۸۹ میلادی برای نخستین بار اسکناسی با نام تومان را در جریان گذاشت. هر تومان معادل با ۱۰ قران نقره بود. هر قران نقره ۴/۶۴ گرم با عیار ۹۰۰ در هزار وزن داشت.»^۴

۱- زمانی فراهانی، مجتبی. همان، ص ۳۴.

۲- ریووار، ژان. همان، صص ۲۹-۲۶.

۳- زندی حقیقی، منوچهر. همان، ص ۲۴.

۴- زمانی فراهانی، مجتبی. همان، صص ۳۸-۳۴.

تاریخچه پول و روند تکامل آن / **نایب پژوهی** ۱۳۱

«درواقع در دوره سلطنت پهلوی اول حجم پول در گردش ایران را اسکناس‌های بانک ملی با پشتوانه فلزی طلا و سکه‌های ریال طلا (۲۰ ریال طلا و ۱۰ ریال طلا) سکه‌های نقره (۵ ریال نقره، ۲ ریال نقره، ۱ ریال نقره و نیم ریال نقره) سکه‌های نیکلی (۲۵ دیناری نیکلی، ۱۰ دیناری نیکلی و ۵ دیناری نیکلی) و سکه‌های مسی (۲ دینار مسی و ۱ دینار مسی) تشکیل می‌داد.»^۱

پول الکترونیکی

انقلاب الکترونیکی وسیله پرداخت سکه، اسکناس، انواع چک، انواع کارت پلاستیکی را نیز تحت تأثیر قرار داده است به ترتیبی که امروزه صحبت از پول الکترونیکی می‌شود. پول الکترونیکی به‌ویژه در داد و ستدهای بین‌المللی بیشتر مطرح می‌اشد. امروزه در اقتصادهای پیشرفته مانند ایالات متحده آمریکا اسکناس سهم ناچیزی در انتقالات سالانه دارا می‌باشد، حدود ۱٪، از اهمیت و سهم چک نیز کاسته شده و به حدود ۲۰٪ سالانه محدود گردیده و در عوض به اهمیت و سهم انتقالات تلکس و تلگرافی افزوده شده به ترتیبی که این نوع انتقالات سهم غالب یعنی ۸۰٪ را دارا می‌باشند. در واقع استفاده و به‌کارگیری کامپیوترهای عظیم در سیستم بانکی که در ضمن اجتناب‌ناپذیر نیز می‌باشد همراه با امنیت و سهولت در جابه‌جایی وجوه که توأم با صرفه اقتصادی هم هست موجب شده است تا نه تنها از اسکناس در مقیاس محدودی استفاده شود بلکه چک نیز به تدریج جای خود را به انتقالات تلگرافی و تلکسی بدهد و پول الکترونیکی مطرح شود. با رسوخ و رواج پول الکترونیکی در عرصه تجارت عملاً اسکناس حذف فیزیکی خواهد شد.»^۲

۱- ضیایی، منوچهر. ۱۳۷۲. مجموعه مصوبات دولت در زمینه مسائل پولی و بانکی از سال ۱۲۹۱ تا سال ۱۳۵۷. جلد اول. انتشارات سال. مؤسسه تحقیقات پولی و بانکی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، ص ۶۴.

۲- زمانی فراهانی، مجتبی. همان، ص ۳۵.

۱۳۲ تاریخ پژوهشی سال پانزدهم - بهار ۱۳۹۲ - شماره ۵۴

کتابنامه

- توانائیان فرد، حسن. ۱۳۵۷. پول، نظریات پیشرفته. تهران: نشر مروارید.
- ریووار، ژان. ۱۳۶۹. تاریخ بانک و بانکداری. ترجمه شیرین هشترودی. تهران: سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی.
- زمانی فراهانی، مجتبی. ۱۳۸۶. پول، ارز و بانکداری. ویرایش سوم. تهران: انتشارات ترمه.
- زندى حقیقی، منوچهر. ۱۳۴۶. پول و بانک. چاپ دوم. تهران: انتشارات آذر.
- سرلک، احمد. ۱۳۸۱. پول، ارز بانکداری. همدان: نور علم.
- شهبازی فراهانی، داریوش. ۱۳۸۰. تاریخ سکه در دوران قاجاریه. تهران: انتشارات بورک‌ی‌بی.
- شوستر والسر، سیبلا. ۱۳۶۴. ایران صفوی از دیدگاه سفرنامه‌های اروپائیان. ترجمه دکتر غلامرضا ورهرام. چاپ اول. تهران: انتشارات امیرکبیر.
- ضیایی، منوچهر. ۱۳۷۲. مجموعه مصوبات دولت در زمینه مسائل پولی و بانکی از سال ۱۲۹۱ تا سال ۱۳۵۷. جلد اول. انتشارات سال. مؤسسه تحقیقات پولی و بانکی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران.
- ملکزاده بیانی. ۱۳۷۰. تاریخ سکه. تهران: انتشارات دانشگاه تهران. چاپ چهارم.
- نظری، محسن. ۱۳۸۵. اقتصاد کلان. تهران: انتشارات نگاه دانش.